

Захар Турутя,

аспірант кафедри державно-правових

дисциплін юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0629-9860>

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті акцентовано увагу на тому, що національна правова система України побудована за сучасними стандартами, що передбачають людино-центризм та суттєві можливості захисту прав і свобод. Зауважується, що динамічне формування правозахисних механізмів відбувалося протягом становлення Української державності та набуло особливої динаміки у зв'язку з ухваленням у 1996 р. Конституції України, яка заклала міцний фундамент у цій сфері. А 6 липня 2005 р. ухвалено Кодекс адміністративного судочинства України, який визначив юрисдикцію та повноваження адміністративних судів та установив порядок здійснення судочинства в адміністративних судах. 2 червня 2016 р. до Конституції України було внесено зміни, якими було передбачено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята статті 125). Аргументовано, що такими змінами було підсилено діяльність адміністративних судів саме в аспекті реалізації їхньої правозахисної функції. Адже завдання адміністративного судочинства визначені у Кодексі адміністративного судочинства України з 2005 р. та полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Основний Закон, доповнений вказаною вище нормою, сформував єдине цілісне правове регулювання, яке поставило захист порушених прав в адміністративному судочинстві на достатньо високий рівень. У зв'язку з цим Законом від 3 жовтня 2017 р. № 2147- VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» Кодекс адміністративного судочинства України було суттєво доопрацьовано та це безпосередньо стосувалося і способів захисту порушених прав. Однак законодавчого визначення (легальної дефініції) «спосіб захисту» КАС України не містить.

З метою більш ґрунтовного розуміння змістовного наповнення поняття «способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві» слід враховувати доктринальні підходи до цієї та суміжних з нею категорій. Таким чином, захист прав може здійснюватися через реалізацію засобів, способів та у межах встановлених законом форм. З іншого боку, засоби, способи і форми є категоріями, реалізація яких спрямована на захист прав та підпорядкована таким завданням.

Встановлено, що у межах адміністративно-процесуальної доктрини існують підходи, які пов'язані з розумінням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві у контексті адміністративного позову, процесуальних форм та інших аспектів змістовної діяльності адміністративного суду. Саме тому в аспекті повного, всебічного та неупередженого аналізу способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід проаналізувати такі способи як у контексті права на звернення до суду (стаття 5), так і в контексті повноважень адміністративного суду при вирішенні справи (стаття 245 КАС України).

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративні суди, кодекс адміністративного судочинства, способи захисту порушеного права, механізм захисту порушеного права, засоби захисту порушеного права.

Turutiya Z.**Basic Approaches to Understanding the Ways of Protecting the Violated Right in Administrative Proceedings**

The article focuses on the fact that the national legal system of Ukraine is built according to modern standards, which provide for people-centrism and significant opportunities for the protection of rights and freedoms. It is noted that the dynamic formation of human rights mechanisms took place during the formation of Ukrainian statehood and gained special momentum in connection with the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996, which laid a solid foundation

in this area. And on July 6, 2005, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine was adopted, which determined the jurisdiction and powers of administrative courts and established the procedure for conducting proceedings in administrative courts. On June 2, 2016, amendments were made to the Constitution of Ukraine, which stipulated that administrative courts operate in order to protect the rights, freedoms and interests of individuals in the field of public-law relations (part five of Article 125). It is argued that such changes strengthened the activity of administrative courts precisely in the aspect of implementing their human rights function. After all, the tasks of administrative proceedings have been defined in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine since 2005 and consist in the fair, impartial and timely resolution of disputes by the court in the field of public legal relations in order to effectively protect the rights, freedoms and interests of natural persons and the rights and interests of legal entities from violations of on the part of subjects of power.

The Basic Law, supplemented by the above-mentioned norm, formed a single integrated legal regulation, which set the protection of violated rights in administrative proceedings at a sufficiently high level. In this regard, the Law of October 3, 2017 No. 2147-VIII "On Amendments to the Commercial Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts" the Code of Administrative Procedure of Ukraine was significantly revised and this was directly related to the methods of protection of violated rights. At the same time, the CAS of Ukraine does not contain a legislative definition (legal definition) of the "method of protection".

For the purpose of a more thorough understanding of the content of the concept of "methods of protection of violated rights in administrative proceedings", doctrinal approaches to this and related categories should be taken into account. Thus, the protection of rights can be carried out through the implementation of means, methods and within the limits of the forms established by law. On the other hand, means, methods and forms are categories, the implementation of which is aimed at protecting rights and is subject to such tasks.

It has been established that within the administrative procedural doctrine there are approaches that are related to the understanding of ways to protect violated rights in administrative proceedings in the context of an administrative lawsuit, procedural forms and other aspects of substantive activity of an administrative court. That is why, in the aspect of a complete, comprehensive and impartial analysis of the methods of protection of violated rights in administrative proceedings, such methods should be analyzed both in the context of the right to appeal to the court (Article 5) and in the context of the powers of the administrative court when deciding the case (Article 245 of the Civil Code of Ukraine).

Keywords: administrative proceedings, administrative courts, code of administrative proceedings, methods of protection of the violated right, mechanism of protection of the violated right, means of protection of the violated right.

Постановка проблеми. Національна правова система України побудована за сучасними стандартами, що передбачають людино-центризм та суттєві можливості захисту прав і свобод. Динамічне формування правозахисних механізмів відбувалося протягом становлення Української державності та набуло особливої динаміки у зв'язку з ухваленням у 1996 р. Конституції України, яка заклала міцний фундамент у цій сфері. Так, 6 липня 2005 р. ухвалено Кодекс адміністративного судочинства (далі – КАС) України, який визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, установлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві складають науковий інтерес багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, вказану проблематику досліджували О. П. Кулинич, Ю. В. Мартинюк, Т. М. Підлубна, Г. Б. Яновицька ті ін.

Метою статті є дослідження основних підходів до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. 2 червня 2016 р. до Конституції України було внесено зміни, якими було передбачено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята статті 125). Вважаємо, що такими змінами було підсилено діяльність адміністративних судів саме в аспекті реалізації їхньої правозахисної функції. Адже завдання адміністративного судочинства були визначені у КАС України з 2005 р. які полягали у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Основний Закон, доповнений вказаною вище нормою, сформував єдине цілісне правове регулювання, яке поставило захист порушених прав в адміністративному судочинстві на достатньо високий рівень. У зв'язку з цим Законом від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного

судочинства України та інших законодавчих актів» КАС України було суттєво доопрацьовано та це безпосередньо стосувалося і способів захисту порушених прав. Однак законодавчого визначення (легальної дефініції) «спосіб захисту» КАС України не містить.

З метою більш ґрунтовного розуміння змістовного наповнення поняття «способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві» слід ураховувати доктринальні підходи до цієї та суміжних з нею категорій. О. П. Подчерковний пише, що при конструюванні поняття «захист прав» слід виходити з того, що ця категорія охоплює сукупність взаємозалежних правових засобів, способів та форм, через які за необхідності забезпечується захист законних прав суб'єктів господарювання при їхньому порушенні [1, с. 181–182]. Таким чином, захист прав може здійснюватися через реалізацію засобів, способів та у межах встановлених законом форм. З іншого боку, засоби, способи і форми є категоріями, реалізація яких спрямована на захист прав та підпорядкована таким завданням.

О. П. Кулинич виходить з того, що слід брати до уваги різноманітні підходи до визначення способів захисту прав: 1) визначення способу захисту як правового засобу впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; 2) через категорію «захід»; 3) через категорію «дія»; 4) як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; 5) визначення способу захисту як правової конструкції [2, с. 224]. З цього приводу слід резюмувати, що спосіб захисту ототожнюється з категорією правовий засіб. Крім того, спосіб захисту може розглядається як у контексті діяльності людини, так і в аспекті організації та функціонування органів публічної влади. Також з цього можна зробити висновок про те, що спосіб захисту може розглядатися як прийом юридичної техніки. При цьому прийоми та засоби юридичної техніки, як відомо, можуть бути реалізованими суб'єктами як приватного права, так і публічного. І останнє, на що слід звернути увагу, це те, що запровадження способів захисту завжди передбачає вибір різних варіантів захисту прав і свобод, що знаходить своє підтвердження і на законодавчому рівні, у тому числі на рівні КАС України.

Таким чином, слід говорити про те, що у межах правової доктрини доволі часто механізми захисту, способи захисту та засоби захисту ототожнюють і використовують їх в аспекті захисту прав і свобод як рівнозначні. Однак існують позиції, відповідно до яких їх розмежовують та надають кожній з цих категорій своє особливе значення та прописують свою функціональну роль. Так, наприклад, Ю. В. Мартинюк вбачає принципові відмінності між поняттями «спосіб захисту прав у договірних зобов'язаннях» і «засіб захисту прав у договірних зобов'язаннях», які полягають у тому, що спосіб захисту є зовнішнім проявом реалізації права на захист та вказує на те, які саме допустимі правомірні дії здійснює або має здійснити суб'єкт договірних правовідносин у процесі протидії посягання на його суб'єктивне право, тоді як засіб захисту – це інструмент досягнення мети, яка супроводжує такі дії [3, с. 4].

У цьому випадку автор пов'язує реалізацію заходів із дією окремих суб'єктів, не наділених владними повноваженнями (у межах його дослідження йдеться про суб'єктів договірних правовідносин), а засіб, виходячи з вищевказаної позиції, більше тяжіє до функціонування інституційного механізму.

Деякі автори вказують на те, що способи захисту суб'єктивних цивільних прав є матеріально-правовими заходами примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [5, с. 27]. Водночас у багатьох визначеннях, що зустрічаються у правовій доктрині, є вказівки на мету, що полягає у відновленні порушеного права конкретною особою. Урахування цієї мети виступає важливим змістовним компонентом в аспекті ініціювання перед владним органом (адміністративним судом) процесу щодо примусового застосування конкретних способів захисту порушених прав, що вказані в законі, чи тих, що йому не суперечать. Так, наприклад, Т. М. Підлубна вважає, що під способом захисту слід розуміти передбачені законом чи договором правові прийоми, за допомогою яких особа, цивільне право якої порушене, не визнається чи оспорюється, має змогу припинити його порушення, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне цивільне право на захист [5, с. 61].

Слід звернути увагу на те, що у цьому підході найбільш глибоко розкривається мета застосування судом способів захисту порушеного права – припинити його порушення, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне право на захист. З цього приводу можна констатувати той факт, що в основі застосування способів захисту знаходиться право на судовий захист (право на звернення до суду), яке реалізується на підставі звернення особи з адміністративним позовом до суду (стаття 5 КАС України), який (адміністративний суд) у разі задоволення позовних вимог вирішує питання застосування тих чи інших способів захисту (стаття 245 КАС України).

З наведеного погляду концептуально правильним підходом є доктринальна думка Г. Б. Яновицької, яка розглядає цивільно-правовий захист прав та інтересів споживачів, з одного боку, як фактичні та юридичні дії самих споживачів щодо захисту власних прав та інтересів. А з іншого – як діяльність уповноважених законом державних органів, громадських формувань із застосуванням спеціальних заходів, способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів споживача, що спрямовані на запобігання, припинення правопорушення, відновлення порушених прав [6, с. 250].

Такий підхід виглядає достатньо переконливим, адже захищати права і свободи особа може самостійно у різний спосіб: від самозахисту всіма незабороненими способами (частина шоста статті 55 Конституції України) до звернення до відповідного правозахисного механізму (частини перша-п'ята статті 55 Основного Закону України). З огляду на таке звернення діяльність інституційних складових такого механізму теж має розглядатися як складова правового захисту. Адже у більшості випадків інституційний механізм здійснює захист прав і свобод у зв'язку зі зверненням зацікавлених осіб.

Саме тому на цій підставі можна говорити про органічну єдність в аспекті розуміння способів захисту порушених прав стосовно діяльності окремих осіб, права яких було порушено та які звертаються до відповідних правозахисних інституцій та функціонування самих таких інституцій. Вважаємо, що такий підхід повною мірою відповідає концептуальній побудові КАС України щодо способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що було сформовано Законом від 3 жовтня 2017 р. № 2147 – VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

Отже, у сучасній правовій доктрині існують різні підходи до змістовного розуміння способів захисту порушених прав і свобод та суб'єктів їхнього здійснення. Зумовлено це традиційною поліфонією думок щодо того чи іншого питання. Крім того, дається визнаки, як уже зазначалося, і відсутність законодавчого визначення цього поняття, що, на думку Ю. В. Мартинюк, створює складнощі в розумінні його правової природи та зумовлює формування низки наукових позицій із цього приводу [3, с. 92].

Разом із тим, аналіз сучасної правової доктрини вказує на те, що способи захисту прав і свобод можуть стосуватися як суб'єктів, наділених владними повноваженнями (здійснюють реалізацію способів захисту через правозастосування), так і тих, що такими повноваженнями не наділені (реалізують способи захисту у межах форм безпосередньої реалізації та передусім у формі використання).

Тепер слід з'ясувати те, яким чином термін «спосіб захисту» використовується у межах чинного законодавства. Конституція України як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, що виступає основою як захисту прав і свобод за допомогою адміністративного судочинства (частина п'ята статті 125), так і базою правозахисної діяльності загалом (статті 1, 3, 6, 8, 55 тощо), цей термін використовує у двох вищевказаних аспектах. Так, вона, з одного боку, використовує способи захисту як певні можливості окремих осіб, а з іншого – в аспекті реалізації чітко встановлених повноважень публічних органів влади та їхніх посадових осіб.

Зокрема, у Конституції України цей термін стосовно можливості осіб, не наділених владними повноваженнями, зустрічається у статті 34, де вказано на те, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. У доволі схожому контексті подається конституційна норма, зафіксована у частині шостій статті 55 Основного Закону України (кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань).

Тобто Конституція розглядає спосіб захисту прав особи як можливість обирати певний алгоритм дій, не заборонених законодавством та спрямованих на поновлення прав і свобод та захист (частина перша статті 19). Як зауважує О. В. Петришин, конституційні принципи та норми набувають юридичної визначеності щодо певних способів правового регулювання щодо поведінки різних за особливостями свого правового статусу учасників суспільних відносин у відповідних сферах державного і суспільного життя [8, с. 140]. У цьому контексті такими способами поведінки здійснюється реалізація способів захисту прав і свобод.

Водночас Основний Закон України використовує термін «спосіб» як імперативно встановлений напрям діяльності органів публічної влади (органи державної влади та місцевого самоврядування), їхніх посадових та службових осіб. Такий підхід сформульовано у частині другій статті 19 Конституції України про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані

діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Також у Конституції (стаття 31) вказано на те, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігати злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Вочевидь, законодавець у цьому контексті інтерпретує термінологію, пов'язану з розумінням способів, як імперативно встановлені заходи, що здійснюються органами публічної влади, у тому числі судами.

Таким чином, можна говорити про те, що термін «спосіб» стосується як окремих осіб та їхніх можливостей захищати свої права і свободи, так і діяльності органів публічної влади щодо вчинення конкретних дій, передбачених законодавством та потрібних у тій чи іншій ситуації, у тому числі для поновлення порушених прав і свобод. Така своєрідна дуальність зумовлена концептуальними засадами права та правопорядку, відповідно до яких форми реалізації права поділяються на прості та складні. Прості (безпосередні) форми реалізації норм права пов'язані з тим, що така реалізація може здійснюватися без участі компетентних органів публічної влади. Але існують такі правові норми, які людина та громадянин самостійно без втручання відповідних компетентних органів та посадових осіб реалізувати не зможе. З огляду на це виділяють таку складну форму реалізації права, як правозастосування, яка передбачає втручання відповідних компетентних органів [8, с. 82]. Вищевказане розуміння терміну «спосіб захисту», що має місце як у правовій доктрині, так і у чинному законодавстві слід ураховувати в аспекті змістовного наповнення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

Висновки. Таким чином, у межах адміністративно-процесуальної доктрини існують підходи, які пов'язані з розумінням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві у контексті адміністративного позову, процесуальних форм та інших аспектів змістовної діяльності адміністративного суду. Саме тому, в аспекті повного, всебічного та неупередженого аналізу способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід проаналізувати такі способи як у контексті права на звернення до суду (стаття 5), так і в контексті повноважень адміністративного суду при вирішенні справи (статті 245 КАС України).

Список використаних джерел

1. Господарське право: *підручник* / О.П. Подцерковний [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного, Харків: Одисей, 2010. 640 с.
2. Кулинич О. П. Поняття цивільно-правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки. *Часопис Київського університету права*. 2011. №4. С. 222-225.
3. Мартинюк Ю. В. Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях : дис. докт. філософ. Тернопіль, 2023. 264 с.
4. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія. За заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.
5. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: дис... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 209 с.
6. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : дис... докт. юрид. наук. Львів, 2021. 439 с.
7. Основи загальної теорії права : навчальний посібник / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 144 с.

References

1. Podtserkovnyi, O. P. (2010). *Hospodarske pravo : pidruchnyk [Economic law: a textbook]*. Kharkiv: Odissey [in Ukrainian].
2. Kulynych O. P. (2011). Ponyattya tsyvilno-pravovoho sposobu zakhystu prava pryvatnoyi vlasnosti na zemelni dilyanky [The concept of a civil law method of protecting the right of private ownership of land plots]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 222-225 [in Ukrainian].
3. Martynyuk, Yu. V. (2023). *Zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav u dohovirnykh zoboviazanniakh [Protection of subjective civil rights in contractual obligation]*: PhD diss. Ternopil [in Ukrainian].

4. Krupchan O. D., Luts V. V. (2012). *Osoblyvosti zakhystu sbyektyvnykh tsyvilnykh prav [Features of the protection of subjective civil rights]*. Kyiv: NDI pryvatnoho prava i pidpryyemnytstva NAPrN Ukrayiny [in Ukrainian].
5. Pidlubna, T. M. (2009). *Pravo na zakhyst tsyvilnykh prav ta interesiv [The right to protection of civil rights and interests]*: PhD diss. Kyiv [in Ukrainian].
6. Yanovytska, H. B. (2021). *Tsyvilno-pravovi zasoby zakhystu prav spozhyvachiv v Ukraini [Civil legal means of consumer rights protection in Ukraine]* : dys... dokt. yuryd. nauk. Lviv [in Ukrainian].
7. Kahanovska, T. E. & Hryhorenko, Ye. I. (2015). *Osnovy zahalnoyi teoriiyi prava [Basics of the general theory of law: study guide]*. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.09.2024